

Fyra termer för kärlek och vänskap hos Plutarchos

Sven-Tage Teodorsson, Göteborg
teodorsson@class.gu.se

Det är inte förvånande att Plutarchos mycket bestämt tog avstånd från stoikernas negativa inställning till känslolivet. Deras föreställning om det idealtillstånd av känslolöshet, *ἀπάθεια*, som en stoiker skall eftersträva, framstod för honom som felaktig av två orsaker, 1. teoretiskt, eftersom den byggde på antagandet att emotionerna inte utgör en essentiell del av själen och således kan elimineras, och 2. praktiskt, eftersom det är omöjligt att helt eliminera emotionerna. Plutarchos betraktade stoicismens idealgestalt, den fulländat dygdige Vise, som en fantasifigur som inte existerar och aldrig kommer att existera.

Plutarchos bygger sin psykologiska teori på Aristoteles definition av själen som bestående av två komponenter, förnuftet, *τὸ νοερὸν καὶ λογιστικόν*, och känslolivet, *τὸ παθητικὸν καὶ ἄλογον*.¹ Dessa båda komponenter har var sin väsentliga funktion, och i sin pedagogik betonar Plutarchos att bägge bör tränas att fylla sin funktion på bästa möjliga sätt. Förnuftet bör instrueras att rätt utöva sin styrande påverkan på den emotionella delen, och denna skall tränas att rätta sig efter förnuftets övertalning. Målet för denna samverkan är att individen skall uppnå moralisk dygd, *ἠθικὴ ἀρετή*, och därmed vara garderad mot att förfalla till ondska, *κακία*.

Plutarchos skriver mycket om ondska och hur den kan förebyggas, t.ex. i essän *Om att förebygga vrede (De cohibenda ira)*, och i sina biografier skildrar och kritiserar han många dåliga handlingar. Men han uppehåller sig mycket mer vid positiva beteenden och goda mellanmänskliga relationer. Det är därför vad vi kan vänta oss, när han mycket frekvent använder termer för vänskapliga känslor och kärlek. Inom detta

1. *De virt. mor.* 442 A.

semantiska fält dominerar fyra termer, *φιλανθρωπία*, *φιλία*, *ἔφος* och *φιλοστοργία*, termer med mycket olika innebörd och som täcker ett brett spektrum av vänliga känslor för andra människor. De skiljer sig mycket i fråga om intensitet och karaktär, och de olika termerna riktar sig till såväl individer som grupper av människor. Vi skall undersöka hur frekvent, på vilket sätt och i vilka sammanhang Plutarchos använder dessa termer, och även se i vilken mån han ger dem en delvis ny betydelse.

Φιλανθρωπία är en mer allmän term än de andra och uttrycker vanligen vänliga känslor av låg eller måttlig intensitet, och den används mer fritt än de andra. Plutarchos använder denna term för att beskriva en persons positiva, sympatiska personlighetsdrag, hans beteende och allmänna attityd, hans sätt att tala och hans ansiktsuttryck, kort sagt personens hela sätt att visa en positiv inställning i mötet med andra människor. *Φιλανθρωπία/φιλόανθρωπος* är Plutarchos favoritterm för att beskriva goda och dygdiga personer. Han betraktar i princip de olika uttryck för *φιλανθρωπία* en person visar som tecken på *ἠθικὴ ἀρετή* och på genuint vänliga känslor gentemot andra människor, även om han naturligtvis är medveten om att detta beteende ibland kan tyda på inställsamhet. *Φιλανθρωπία* kan nog betecknas som Plutarchos viktigaste moraliska begrepp. Det utgör, enligt hans uppfattning, jämte rättrådigheten, *δικαιοσύνη*, själva grunden för den moraliska dygden, i vilken, enligt Plutarchos definition, en altruistisk inställning och en god social kompetens är grundläggande drag.

Detta framgår inte minst av den prominenta plats denna term och detta begrepp intar i hans produktion. För det första förekommer ordet mycket frekvent, och för det andra står det mycket ofta tillsammans med andra termer med positiv etisk betydelse. Det är ett typiskt stildrag hos Plutarchos att använda fraser med två eller tre mer eller mindre synonyma ord.² Vi finner sålunda att *φιλανθρωπία/φιλόανθρωπος* står i sådana par tillsammans med 57 olika andra ord med positiv etisk innebörd.³ Inget av dessa ord förekommer så ofta tillsammans med andra positiva etiska termer. Sålunda kopplas

2. Se S.-T. Teodorsson, 'Plutarch's use of synonyms: a typical feature of his style,' i: *Rhetorical Theory and Praxis in Plutarch. Acta of the IVth International Congress of the I.P.S.*, Leuven July 3–6 1996. Louvain-Namur 2000, 511–518.

3. Se S.-T. Teodorsson, 'El programa de Plutarco para la conducta social,' i: *Plutarc a la seva època: Paideia i societat. Actas del VIII simposio Internacional de la Sociedad Española de Plutarquistas*, Barcelona 6–8 de noviembre de 2003. Barcelona 2005, 259–264, not 22.

Platons fundamentala begrepp *δικαιοσύνη/δίκαιος* bara samman med 30 olika andra etiska begrepp,⁴ och det viktiga begreppet *ἀνδρεία/ἀνδρείος* står tillsammans med 21 olika andra etiska termer,⁵ och *σωφροσύνη/σώφρων* står i par med 25 andra sådana begrepp.⁶ Detta visar att Plutarchos behandlar *φιλανθρωπία/φιλόανθρωπος* som överordnat och mer generellt än alla de andra, inklusive *δικαιοσύνη/δίκαιος*.

Man kunde vänta sig att Plutarchos skulle ha behandlat detta sitt honnörsbegrepp i en teoretisk avhandling, men ingen sådan finns bevarad, och ingen nämns bland förloerade verk som upptas i *Lampriaskatalogen*. Detta kan kanske bero på att det inte fanns någon tidigare teoretisk behandling av detta begrepp, och en orsak till det kan vara att ordet var relativt ovanligt i klassisk tid. *Φιλανθρωπία/φιλόανθρωπος* är ett perifert begrepp hos Platon och Aristoteles. De använder det dessutom i delvis andra betydelser och sammanhang än Plutarchos, ibland med negativ innebörd, vilket inte förekommer hos Plutarchos. I Platons *Euthyphron*⁷ säger sig Sokrates befara att han, driven av sin *φιλανθρωπία*, konfronterar sina åhörare alltför påstridigt och beskäftigt med sin undervisning. Han ger alltså ordet en viss negativ klang.

Hos Aristoteles finner vi betydelsenyanser hos detta ord som skiljer sig mycket från eller har en helt annan innebörd än hos Plutarchos. I *Poetiken*⁸ talar han om att handlingen i tragedin skall framställas på ett sådant sätt att den ger upphov till känslor av medlidande (*ἐλεεινόν*), fruktan (*φοβερόν*) och *φιλόανθρωπον*, och i den lilla skriften *Om dygder och laster* ger han *φιλανθρωπία* en helt negativ betydelse, som ett uttryck för falsk inställsamhet och därmed som en form av *ἀδικία*, tillsammans med *συκοφαντία*, *ἀλαζονία*, *κακοήθεια* och *πανουργία*.⁹

Hos Xenophon blir *φιλανθρωπία/φιλόανθρωπος* något mer frekvent, men det är först hos Plutarchos som detta begrepp får en central plats. Vi observerar en märklig sak hos Xenophon, nämligen att redan han, liksom Plutarchos, endast använder ordet i positiv betydelse. Kontrasten mot Aristoteles uppfattning är anmärkningsvärd. Xenophon

4. O.c. [not 3], not 23.

5. O.c. [not 3], not 24.

6. O.c. [not 3], not 25.

7. *Euthyphr.* 3 D ἐγὼ δὲ φοβοῦμαι, μὴ ὑπὸ φιλανθρωπίας δοκῶ αὐτοῖς ὅ τί περ ἔχω ἐκκεχυμένως παντὶ ἀνδρὶ λέγειν, οὐ μόνον ἄνευ μισθοῦ, ἀλλὰ καὶ προστιθεὶς ἂν ἡδέως, εἴ τίς μου ἐθέλοι ἀκούειν.

8. *Poet.* 1453a1, 1456a21.

9. V.V. 1251b3 ἀκολουθεῖ δὲ τῇ ἀδικίᾳ συκοφαντία. ἀλαζονία, φιλανθρωπία, προσποίησης, κακοήθεια, πανουργία.

använder också, liksom Plutarchos, *φιλανθρωπία/φιλόανθρωπος* som en sammanfattande beskrivning av en persons goda karaktär. Han säger sålunda om Kyros att denne alltid gav bevis på sin *φιλανθρωπία τῆς ψυχῆς*.¹⁰ Plutarchos skriver i *Tröstebrev till Apollonios* på liknande sätt om dennes bortgångne son, att den unge mannen var älskad av alla på grund av sitt charmfulla sätt och sin förbindliga vänlighet. Han älskade sin far och mor, sina släktingar och vänner, skriver Plutarchos, och avslutar sin beskrivning med att sammanfattande kalla honom *φιλόανθρωπος*.¹¹

Med denna idealbild av den unge mannen förefaller Plutarchos vilja visa, att han betraktar *φιλανθρωπία* som grundläggande för ett humant, civiliserat beteende. Det är intressant att se att han mycket ofta nämner denna term tillsammans med andra som betecknar nära relaterade moraliska kvaliteter. De mest frekventa är *εὐμενής, πρᾶος, ἰλαρός, χρηστός, κοινός, σώφρων, προσηγής* och *εὐχαρίς*.¹² Han betraktar tydligen dessa egenskaper som på något sätt kompletterande eller integrerade i begreppet *φιλόανθρωπος*. En person som besitter dessa moraliska kvaliteter har en optimal möjlighet att skapa goda mellanmänskliga relationer.

Plutarchos understryker ständigt att den moraliska dygden, *ἠθικὴ ἀρετή*, den stabila goda karaktären, uppnås dels genom teoretisk filosofisk skolning, dels genom praktisk tillämpning. Som det bästa redskapet för att forma en god karaktär anger han *ὁ λόγος*, samtalet, resonemanget, diskussionen.¹³ Och när det gäller den praktiska träningen och tillämpningen av de teoretiska grundsatserna använde Plutarchos säkert många olika metoder, men en var han förmodligen tämligen ensam om. Han hävdade nämligen att

-
10. *Cyr.* 8.2.1 διὰ παντὸς ἀεὶ τοῦ χρόνου φιλανθρωπίαν τῆς ψυχῆς ὡς ἐδύνατο μάλιστα ἐνεφάνιζεν.
 11. *Cons. ad Apoll.* 120 A οὗτος δ' ἐπὶ τῆς εὐανθεστάτης ἡλικίας προαπεφοίτησεν ὀλόκληρος ἠίθεος, ζῆλωτος καὶ περιβλεπτος πᾶσι τοῖς συνήθεσιν αὐτῷ, φιλοπάτωρ γενόμενος καὶ φιλομήτωρ καὶ φιλοίκειος καὶ φιλόφιλος, τὸ δὲ σύμπαν εἶπειν φιλόανθρωπος.
 12. *Φιλανθρωπία* i par med *εὐμενής* *Mor.* 44 EF, 69 A, 132 DE, 244 A, 250 E, 333 E, *Phoc.* 10.7; *πρᾶος* *Mor.* 551 F, *Fab. Max.* 22.8, *Coriol.* 19.3, *Aristid.* 23.1, *Pyrrh.* 11.8, *Agis* 20.6; *ἰλαρός* *Mor.* 56 E, *Agis* 34.3; *χρηστός* *Mor.* 321 A, *Sol.* 15.2, *Timol.* 12.1, *Aristid.* 27.7, *Lucull* 18.9; *κοινός* *Mor.* 529 D, *Public.* 4.5, *Crass.* 7.4, *Phoc.* 10.8; *σώφρων* *Mor.* 260 F, 343 D; *προσηγής* *Mor.* 55 A; *εὐχαρίς* *Mor.* 485 A.
 13. *De aud. poet.* 33 F οὐδὲν οὕτω φιλόανθρωπον οὐδὲ συγγενὲς ἐχούσης τῆς ἀρετῆς ὄργανον ὡς τὸν λόγον.

om man lär sig att behandla djur humant, *φιλανθρώπως*, så kommer man med stor sannolikhet att bete sig humant även mot människor.¹⁴

Plutarchos var en stor djurvän. Han påverkades i unga år starkt av nypythagoreismen och blev övertygad om att djuren har en väsenslikhet med människan. Följaktligen bör vi behandla djuren enligt samma moraliska principer som människor, d.v.s. enligt grundprincipen *φιλανθρωπία*. Han kritiserar omänsklig behandling av djur med största skärpa. Han fördömer Cato den äldres omänskliga behandling av sina djur¹⁵ och sina slavar. När de hade blivit gamla och orkeslösa, brukade han sälja dem.¹⁶

I samband med sin utförliga kritik av Catos behandling av djur och slavar får Plutarchos ett lägligt tillfälle att klart uttrycka sin uppfattning, att *φιλανθρωπία* (han använder termen *χρηστότης* i ungefär samma betydelse här) har ett vidare omfång än *δικαιοσύνη* och därför bör betraktas som ett överordnat begrepp.¹⁷

Φιλία var ett centralt begrepp inom moralfilosofin alltifrån klassisk tid, och här kunde Plutarchos utgå ifrån tidigare källor. Hans behandling av detta begrepp är därför mindre originellt än hans framställning av *φιλανθρωπία*, men han framträder även här med egna reflexioner. Detta gäller särskilt hans betoning av att *φιλία* kan vara en väg till moralisk dygd. I Aristoteles efterföljd konstaterar Plutarchos, att vänskap är en stark, engagerad och varaktig emotionell relation, och att den riktar sig endast till vissa individer.¹⁸ Att vara verklig vän med många människor är därför inte möjligt.¹⁹ Man

-
14. *De soll. an.* 959 F ὡσπερ αὖ πάλιν οἱ Πυθαγορικοὶ τὴν εἰς τὰ θηρία πραότητα μελέτην ἐποιήσαντο πρὸς τὸ φιλάνθρωπον καὶ φιλοίκτιμον· ἡ γὰρ συνήθεια δεινὴ τοῖς κατὰ μικρὸν ἐνοικειουμένοις πάθεισι πόρρω προαγαγεῖν τὸν ἄνθρωπον. *De esu carn.* 996 A χωρὶς δὲ τούτων ὁ πρὸς φιλανθρωπίαν ἐθισμὸς οὐ δοκεῖ θαυμαστὸν εἶναι; τίς γὰρ ἂν ἀδικήσειεν ἄνθρωπον, οὕτω πρὸς ἀλλότρια καὶ ἀσύμφυλα διακείμενος [καὶ] πρῶως καὶ φιλανθρώπως;
 15. *Cato Maior* 5.7 καὶ τὸν ἵππον ᾧ παρὰ τὰς στρατείας ὑπατεύων ἐχρήτο φησὶν ἐν Ἰβηρίᾳ καταλιπεῖν, ἵνα μὴ τῇ πόλει λογίσσῃται τὸ ναῦλον αὐτοῦ.
 16. *Cato Maior* 5.1 πλὴν τὸ τοῖς οἰκέταις ὡς ὑποζυγίοις ἀποχρησάμενον ἐπὶ γήρως ἐξελαύνειν καὶ πιπράσκειν ἀτενοῦς ἄγαν ἥθους ἔγωγε τίθεμαι.
 17. *Cato Maior* 5.2 καίτοι τὴν χρηστότητα τῆς δικαιοσύνης πλατύτερον τόπον ὀρώμεν ἐπιλαμβάνουσαν· νόμῳ μὲν γὰρ καὶ τῷ δικαίῳ πρὸς ἀνθρώπους μόνον χρῆσθαι πεφύκαμεν, πρὸς εὐεργεσίας δὲ καὶ χάριτας ἔστιν ὅτε καὶ μέχρι τῶν ἀλόγων ζώων ὡσπερ ἐκ πηγῆς πλουσίας ἀπορρεῖ τῆς ἡμερότητας.
 18. *De am. mult.* 97 B ἀλλ' ἡ φιλία στάσιμόν τι ζητεῖ καὶ βέβαιον ἦθος καὶ ἀμετάπτωτον ἐν μιᾷ χώρᾳ καὶ συνηθείᾳ· διὸ καὶ σπάνιον καὶ δυσεύρετόν ἐστι φίλος βέβαιος.
 19. *De am. mult.* 93 F ὅθεν τὸ σφόδρα φιλεῖν καὶ φιλεῖσθαι πρὸς πολλοὺς οὐκ ἔστιν. *Arist. EN IX* 1170b20–1171a20.

kan inte heller vara vän med vem som helst. Verklig vänskap, ἀληθινὴ φιλία, bygger på tre förutsättningar, dygd, ömsesidig förtrogenhet och nytta.²⁰ Verklig vänskap kan således inte finnas mellan κακοί.²¹

Plutarchos fastslår att det tillhör människans natur att leva i vänskapsförhållanden där man får och ger vänskapsbetygelser,²² och att vänskapen är en gåva av gudarna.²³ Han understryker att vi har ett behov av vänskap. Vänskap innebär en kombination av vänlighet och nytta och är därför omistlig.²⁴ Människan är av naturen oförmögen att leva som en eremit utan vänner och social samvaro.²⁵

Eftersom dygd är den primära grunden för verklig vänskap och en κακός följaktligen inte kan vara en ἀληθῆς φίλος, är det viktigt att iaktta försiktighet när man väljer sina vänner. Plutarchos ansluter sig till den allmänna uppfattningen att vänner måste ha en hög grad av likhet i sin personlighet och sina intressen.²⁶ Detta är en förutsättning för en stabil och långvarig relation och har givit upphov till uttrycket κοινὰ τὰ φίλων.²⁷ Att det krävs en långvarig vänskap för att uppnå en sådan gemenskap och solidaritet illustreras av talesättet “vår vän har med tiden konsumerat en skäppa salt med oss”.²⁸

Plutarchos framhåller ofta, att vänskap har stor betydelse för att utveckla en god etisk karaktär. Han skriver: “Att vara en vän betyder att hysa positiva känslor för andra, söka efterlikna andra och följa andras goda föredöme, ty vänskap skapar goda karak-

20. *De am. mult.* 94 B ἐπεὶ δ' ἡ ἀληθινὴ φιλία τρία ζητεῖ μάλιστα, τὴν ἀρετὴν ὡς καλόν, καὶ τὴν συνήθειαν ὡς ἡδύ, καὶ τὴν χρείαν ὡς ἀναγκαῖον. Jfr. *Arist. EN VIII* 1155b19.

21. *Arist. EN VIII* 1159b8.

22. *De vit. aer. al.* 830 A ἄνθρωπος ὢν, ᾧ τὸ φιλεῖν ἔστι καὶ φιλεῖσθαι καὶ τὸ χαρίζεσθαι καὶ τὸ εὐχαριστεῖν.

23. *De ad. et am.* 50 A τῷ βίῳ μίξας τὴν φιλίαν ὁ θεὸς ἅπαντα παιδρὰ καὶ γλυκέα καὶ προσφιλή ... ἐποίησεν. Jfr. *Amat.* 757 DE.

24. *De ad. et am.* 51 B ἡ χάρις καὶ ἡ χρεία τῇ φιλίᾳ παρέπεται (καθ' ὃ δὴ καὶ λέλεκται πυρὸς καὶ ὕδατος ὁ φίλος ἀναγκαιότερος εἶναι).

25. *De frat. am.* 479 C αὐτὴ γὰρ ἡ προσδεχομένη καὶ ζητοῦσα φιλίαν καὶ ὁμιλίαν χρεία διδάσκει τὸ συγγενὲς τιμᾶν καὶ περιέπειν καὶ διαφυλάττειν, ὡς ἀφίλους καὶ ἀμίκτους καὶ μονοτρόπους ζῆν μὴ δυναμένους μὴδὲ πεφυκότας.

26. *De am. mult.* 94 DE διὸ δεῖ μὴ ῥαδίως προσδέχεσθαι μὴδὲ κολλᾶσθαι τοῖς ἐντυγχάνουσι μὴδὲ φιλεῖν τοὺς διώκοντας, ἀλλὰ τοὺς ἀξίους φιλίας διώκειν, 96 D φιλίας γένεσις δι' ὁμοιότητός ἐστιν, 97 A αἱ δὲ φιλίαι τὰ ἦθη ζητοῦσι συνεξομοιοῦν κτλ.

27. *De frat. am.* 490 E. Jfr. *De ad. et am.* 63 A; *Arist. EN VIII* 1156b27.

28. *De am. mult.* 94 A τὸν θρυλούμενον ἐκείνου χρόνῳ τῶν ἀλῶν συγκατεδηδοκῶς (ὁ φίλος) μέδιμνον, οὐχ ὥσπερ νῦν πολλοὶ φίλοι λεγόμενοι συμπιόντες ἅπαξ ... φιλίας συλλέγουσιν. Jfr. *Quaest. conv.* 660 A φιλία γὰρ ἐν χρόνῳ πολλῷ καὶ δι' ἀρετῆς ἀλώσιμον.

tärer.”²⁹ Plutarchos betraktar vänskapsrelationer som en ypperlig möjlighet att ömsesidigt förbättra parternas karaktärer. Goda vänner kan tala frimodigt och kritisera varandra utan att orsaka irritation eller vrede. I stället lyssnar de verkligen till anmärkningar och klander och kan därigenom förbättra och konsolidera sin moraliska dygd. Plutarchos avråder därför aldrig vänner från att tala uppriktigt till varandra; tvärtom uppmanar han till ärlig, välvillig kritik fri från själviskhet, klandersjuka och småaktighet.³⁰ Han understryker att avund absolut inte får förekomma i vänskapsrelationer, och vrede måste också undvikas.³¹ Om vännerna är nogga med att undvika sådana känslouttryck, då kan de kritisera varandra med stor uppriktighet och dra nytta av det. Plutarchos jämför en sådan frispråkig kritik med ett stort, tungt vapen som bara vänner kan bruka och som inställsamma smickrare inte kan hantera,³² och på ett annat ställe liknar han ἡ ἀληθῆς καὶ φιλικὴ παρρησία vid ett läkemedel som visserligen orsakar smärta när det appliceras, men som är hälsosamt och välgörande.³³ Plutarchos återkommer till jämförelsen med medicin, när han påpekar att uppriktig kritik är det starkaste läkemedlet i vänskapen och att användandet av denna är en fin konst, τὸ φιλοτεχνεῖν.³⁴ Han preciserar vad detta innebär: παρρησία måste präglas av god moralisk karaktär och praktiseras på ett resonerande sätt, vilket förhindrar överdrifter och kategorisk tvärsäkerhet.³⁵ Plutarchos hävdar, att om en väns tillrättavisning är fri från personangrepp, så möts den av respekt och aktning och kan inte nonchaleras.³⁶ En

29. *De frat. am.* 490 E τῷ γὰρ φιλεῖν ἑτέρουσ ἐυθὺς ἔπεται τὸ χαίρειν ἑτέρουσ καὶ ζηλοῦν ἑτέρουσ καὶ ἄγεσθαι ὑφ' ἑτέρων, ἡθοποιοῦσι γὰρ αἱ φιλίαι.

30. *De ad. et am.* 66 E οὔτε γὰρ ἀπ' εὐνοίας ἀλλ' ἀπ' ὀργῆσ οἴονται γίνεσθαι τὸν ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ λέγοντος γινόμενον λόγον, οὔτε νουθεσίαν ἀλλὰ μέμψιν εἶναι. φιλικὸν γὰρ ἡ παρρησία καὶ σεμνόν, ἡ δε μέμψις καὶ φίλαυτον καὶ μικρολόγον.

31. *De ad. et am.* 54 BC τοῖσ μὲν γὰρ ἀληθῶσ φίλοισ οὔτε ζῆλοσ οὐδεῖσ ἔστι πρὸσ ἀλλήλοισ οὔτε φθόνοσ, ἀλλὰ κἂν ἴσοισ ἔχωσι ἐν τῷ κατορθοῦν κἂν ἔλαττον, ἀνεπαχθῶσ καὶ μετρίωσ φέρουσι. *De cap. ex inim. util.* 91 A τὸ δὲ κάλλιστον καὶ χρησιμώτατον ἀπωτάτω καθίσταται τοῦ φθονεῖν καὶ φίλοισ εὐτυχοῦσι καὶ κατορθοῦσι οἰκείοισ ὁ τοῦσ ἐχθροῦσ ἐπισθεῖσ ἐπαινεῖν ... εὖ πραττόντων.

32. *De ad. et am.* 59 AB ἔδει μὲν γὰρ τὸν κόλακα ... μόνην τὴν παρρησίαν ὡσπερ ἐξαίρετον βάσταγμα φιλίας “βριθὺ μέγα στιβαρὸν” καταλείπειν ἄθικτον καὶ ἀμίμητον.

33. *De ad. et am.* 59 D ἡ μὲν γὰρ ἀληθῆσ καὶ φιλικὴ παρρησία τοῖσ ἀμαρτανομένοισ ἐπιφύεται σωτήριον ἔχουσα καὶ κηδεμονικὸν τὸ λυποῦν, ... τἄλλα δ' ὠφέλιμοσ οὔσα καὶ γλυκεία.

34. *De ad. et am.* 74 CD καὶ διὰ τοῦτο δεῖ καὶ περὶ τὴν παρρησίαν φιλοτεχνεῖν, ὅσῳ μέγιστόν ἔστι καὶ κράτιστον ἐν φιλίᾳ φάρμακον, εὐστοχίας τε καιροῦ μάλιστα καὶ κράσεωσ μέτρον ἐχούσης αἰεὶ δεομένην.

35. *De ad. et am.* 66 B διὸ δεῖ τὴν παρρησίαν ἡθεὶ κεκράσθαι καὶ λόγον ἔχειν ἀφαιρούντα τὸ ἄγαν καὶ ἄκρατον αὐτῆσ.

36. *De ad. et am.* 67 B ἡ τοῦ φίλου νουθεσία καθαρεύουσα παντὸσ ἰδίου πάθοισ αἰδεστόν ἔστι καὶ σεμνὸν καὶ ἀναντίβλεπτον.

verklig vän är självständig och står för sin uppfattning; han nickar inte bifall till allt som hans vän säger. En verklig vän skall inte acceptera eller förespråka vad som helst utan bara det bästa.³⁷

Det framgår alltså tydligt, att Plutarchos betraktar vänskapen som ett mycket viktigt och verksamt redskap för undervisning och träning i moral och för karaktärsutveckling i allmänhet. Denna moraliska nyttoaspekt på vänskapen är speciell för Plutarchos. När Aristoteles lägger nyttoaspekter på vänskapen, vilket han ofta gör, är det mest fråga om de olika slags egennytta som vänner kan ha av varandra. Väntjänster bör alltid återgäldas, skriver han, annars blir det klagomål. Resonemanget får en karaktär av affärsmässighet. Hans utgångspunkt är till stor del egocentrisk. Hans diskussioner om vänskap i Nikomachiska etikens åttonde och nionde bok präglas för övrigt till stor del av klassifikation av olika typer av vänskap och vänskapsrelationer, t.ex. mellan unga, mellan gamla, mellan personer i olika social ställning, mellan över- och underordnade, etc.

Plutarchos utgångspunkt är däremot nästan uteslutande altruistisk. Han ser vänskapen som en långvarig, ömsesidig känslomässig relation mellan individer med god karaktär, vilka har en önskan att främja varandra och göra varandra tjänster. En av de viktigaste bland väntjänsterna är den öppen hjärtiga moraliska kritiken, som syftar till att ytterligare förbättra vännens karaktär. Den altruistiska inställningen, inte i första hand nyttoaspekten och traktan efter fördelar, utgör sålunda enligt Plutarchos grunden för verklig vänskap.³⁸

Även beträffande den njutning och det nöje som hör ihop med vänskap anlägger Plutarchos en etisk aspekt. Han beskriver t.ex. hur nytta och nöje kan kombineras vid samvaron mellan vänner på gästbud, där det spirituella samtalet står i centrum och

37. *De ad. et am.* 53 BC ὁ μὲν ἀληθὴς φίλος οὔτε μιμητὴς ἐστὶ πάντων οὔτ' ἐπαινέτης πρόθυμος, ἀλλὰ τῶν ἀρίστων μόνων. ... καὶ νῆ Δία συγκατορθοῦν (ἔφν) καὶ συμφιλοκαλεῖν, οὐ συναμαρτάνειν οὐδὲ συρραδιουργεῖν. 53 B οὐ δέομαι φίλου συμμεθισταμένου καὶ συνεπινεύοντος (ἢ γὰρ σκιά ταῦτα ποιεῖ μάλλον), ἀλλὰ συναληθεύοντος καὶ συνεπικρίνοντος.

38. *De am. mult.* 95 A ἡ μὲν γὰρ (φιλία) συνάγει καὶ συνίστησι καὶ συνέχει καταπυκνοῦσα ταῖς ὁμιλίαις καὶ φιλοφροσύναις. Jfr. 95 B ἡ δὲ πολυφιλία δίστησι καὶ ἀποσπᾶ καὶ ἀποστρέφει, ... οὐκ ἐῶσα κρᾶσιν οὐδὲ κόλλησιν εὐνοίας ἐν τῇ συνηθείᾳ περιχυθείση καὶ παγείση γενέσθαι.

där diskussioner om olika ämnen dels stärker den vänskapliga samhörigheten och dels ger upphov till tänkvärda, nyttiga reflexioner av olika slag.³⁹

Ἔρως är den i särklass starkaste och dessutom den mest komplicerade av de olika positiva känslorna av attraktion till en annan människa. Filosofer och poeter har beskrivit och sökt förklara Eros på otaliga sätt. Plutarchos betecknar Ἔρως som ποικιλώτατος,⁴⁰ och i sin skrift Περὶ ἔρωτος, som tyvärr bara är bevarad i fragment, räknar han upp fem olika uppfattningar om vad Ἔρως egentligen är: 1. en sjukdom (νόσος), 2. ett begär (ἐπιθυμία), 3. vänskap (φιλία), 4. ett slags gudomlig eller demonisk rörelse i själen (θεῖόν τι κίνημα τῆς ψυχῆς καὶ δαιμόνιον), 5. eller helt enkelt en gud (ἄντικρυς θεός).⁴¹ Det är verkligen beklagligt att denna skrift har gått förlorad, ty det är nog rimligt att anta, att Plutarchos hade en systematisk analys av Eros där. Han har visserligen synpunkter på denna företeelse på många ställen, men det är i huvudsak hans dramatiska dialog Ἐρωτικός (*Amatorius*) som är vår viktigaste källa. Den är i hög grad inspirerad av Platons *Symposion* och *Phaidros*, men de tankar Plutarchos uttrycker i denna skrift skiljer sig mycket från Platons.

Dialogen framställs som återberättad av Plutarchos son Autobulos, och det hela utspelas vid invånarnas i Thespiar fest till musernas ära i deras heliga themenos på Helikon. Autobulos säger sig ha hört sin far berätta att han och hans fru Timoxena som nygifta deltog i festligheterna och att det då uppstod en mycket engagerad och dramatisk diskussion om Eros mellan å ena sidan ett antal pederaster och å andra sidan Plutarchos och hans kamrater. Dessa berättar om ett märkligt aktuellt exempel på Eros makt: Ismenodora, en ung änka i Thespiar, välbeställd och med oklanderlig vandel, har förälskat sig i den unge Bacchon och vill gifta sig med honom trots ungefär tio års ålderskillnad. Ett skandalöst förhållande, anser pederasterna. Mitt under den heta diskussionen kommer en budbärare nerifrån Thespiar och rapporterar, att Ismenodora

39. *Quaest. conv.* 697 D δείπνου δὲ καὶ τραπέζης θειότατον ὡς ἀληθῶς ἡδυσμα φίλος ἐστὶ παρῶν καὶ συνήθης καὶ γνώριμος οὐ τῷ συνεσθίειν καὶ συμπίνειν, ἀλλ' ὅτι λόγου μεταλαμβάνει καὶ μεταδίδωσιν, ἂν γε δὴ χρήσιμον ἐνῆ τι καὶ πιθανὸν καὶ οἰκείου τοῖς λεγομένοις. 697 DE ὅθεν ἄξιόν ἐστι μηδὲν ἧττον λόγους ἢ φίλους δεδοκιμασμένους παραλαμβάνειν ἐπὶ τὰ δείπνα.

40. *Quaest. conv.* 633 E.

41. *Frag.* 135 Οἱ μὲν γὰρ νόσον τὸν ἔρωτα οἱ δ' ἐπιθυμίαν οἱ δὲ φιλίαν οἱ δὲ μανίαν οἱ δὲ θεῖόν τι κίνημα τῆς ψυχῆς καὶ δαιμόνιον, οἱ δ' ἄντικρυς θεὸν ἀναγορεύουσιν.

har låtit gripa Bacchon, då han var på väg från idrottsplatsen, och att hon nu förbereder bröllopet. Pederasterna blir utom sig av vrede och skriker: ”Staden är helt i kvinnornas våld! Rena anarkin! Vi kan lika gärna överlämna både idrottsplatsen och rådhuset till dem!” Och så lämnar de festplatsen och rusar iväg ned till staden.

Det övriga sällskapet är lättade och njuter av lugnet som har lägrat sig efter pederasternas utbrott och uppbrott, och dialogen fortsätter nu under lugnare former. En interlokutör ifrågasätter, om Eros är en gud, vilket får Plutarchos att med en rad argument försvara både Eros och flera andra gudars gudomlighet. Efter att han därefter länge och med många exempel talat om Eros stora makt och oemotståndlighet uppmanar en av hans vänner honom att äntligen komma till själva grundfrågan och analysera Eros natur.

Plutarchos börjar sin utläggning med utgångspunkt från egyptisk myt. Liksom han gör i sin skrift *Om Isis och Osiris* tolkar han denna på ett egensinnigt, allegoriskt sätt. Han anser sig sålunda där finna viktiga överensstämmelser med Platons filosofi. Han finner att egyptierna liksom Platon talar om två typer av Ἔρως, ὁ Οὐράνιος och ὁ Πάνδημος.⁴² Men att de dessutom uppfattar solen som Eros, och månen och jorden som Aphrodite, det betraktar Plutarchos som särskilt signifikant. Att Aphrodite skulle vara av jordisk natur finner han visserligen mindre sannolikt, men att månen liknar Aphrodite anser han vara ett rimligt antagande. Ty att månen är en blandning av jordiskt och himmelskt, det är helt klart, fastslår han: det är ju där som det odödliga blandas med det dödliga. Vad gäller solen och Eros, resonerar han vidare, så är de dock inte alls av samma slag; solen är sensibel, medan Eros endast är intelligibel. Med sitt strålande ljus inriktar solen vår uppmärksamhet på sinnestingen i stället för på tankeobjekten. Det leder till att vi glömmer den sanna verkligheten, av vilken Eros låter oss uppleva en återerinring. När vi har lämnat vårt liv i den verkligheten och återfötts till denna jordiska tillvaro, då fascineras vi av den skönhet som solens ljus låter oss se här. Vi blir liksom avtrubbade och tror att allt skönt och värdefullt finns här och ingen annanstans. Vi behöver därför Eros som en läkare, en räddare och vägledare som genom betraktandet av sköna kroppsliga former leder oss till sanningens fält, där skönheten, ren och oförfalskad, finns.⁴³

42. *Amat.* 764 B. Jfr. *Plat. Symp.* 180 A–181 C.

43. *Amat.* 764 D–765 A.

Platons idélära och hans lära om Eros ligger alltså till grund för Plutarchos resonemang; han använder delvis ordagranna referenser.⁴⁴ Men med anknytningen av Eros till solen preciserar han på sitt eget sätt förbindelsen mellan Eros och den intelligibla världen. Han likställer i realiteten Eros med *νοῦς*, som han i den eschatologiska myten i *De facie in orbe luna* härleder från solen.⁴⁵ Plutarchos talar om att det odödliga blandas med det dödliga på månen,⁴⁶ och att månen i sig själv är kraftlös och mörk, innan den får ljus från solen, vilket är alldeles så som det är med Aphrodite när Eros inte är närvarande. Denna tankegång är parallell med beskrivningen av återfödelseprocessen i *De facie*. Själarna (*αἱ ψυχαί*) finns på månen, efter att de på jorden har skilts från *σῶμα* och stigit dit, och där har de också skilts från *νοῦς*, som har stigit vidare till solen. Dessa själar får sedan i sinom tid en ny form och ger i sin tur form åt kropparna vid återfödelsen.⁴⁷ Det sker genom att solen sår sina fertiliserande noetiska frön på månen, varvid denna producerar nya själar, som jorden sedan förser med kroppar.⁴⁸ Relationen mellan månen och solen beskrivs i *De facie* sålunda uttryckligen i erotiska termer: månen kretsar kring solen i längtan efter dess fertiliserande påverkan.⁴⁹

Plutarchos fördömer liksom Platon tillfälliga sexuella förbindelser, och det gäller för båda könen. Han säger uttryckligen att varken *παιδομανία* eller *γυναικομανία* är kärlek.⁵⁰ Ἔρως är nämligen inte närvarande i dessa. Det är ett kontroversiellt påstående. Plutarchos har emellertid ett annat, ett radikalt, syfte med sin dialog, nämligen att argumentera för och leda i bevis, att den platonska ideala kärleken, där Ἔρως–φιλία–ἀρετή leder till kunskap om det godas och skönas idé, i första hand finns i den heteroerotiska, långvariga och stabila föreningen i äktenskapet.⁵¹ Plutarchos

44. För *ἀνάμνησις*: *Men.* 79 E–82 E, *Phaed.* 72 E–77 A, *Phaedr.* 249 BC. För *τὸ ἀληθείας πεδίου*: *Phaedr.* 248 B.

45. *De facie* 945 A–D.

46. *Amat.* 764 D (ἡ σελήνη) μίξεως χώρα τοῦ ἀθανάτου πρὸς τὸ θνητόν.

47. *De facie* 945 A ἡ τε ψυχὴ τυπουμένη μὲν ὑπὸ τοῦ νοῦ τυπούσα δὲ τὸ σῶμα.

48. *De facie* 945 BC εἶτα τὸν νοῦν ἀθις ἐπισπείραντος τοῦ ἡλίου τῷ ζωτικῷ δεχομένη (ἡ σελήνη) νέας ποιεῖ ψυχάς, ἡ δὲ γῆ τρίτον σῶμα παρέσχευ.

49. *De facie* 944 E καὶ γὰρ αὐτὴν τὴν σελήνην ἔρωτι ἡλίου περιπολεῖν δεῖ καὶ συγγίγνεσθαι ὀρεγομένην ἀπ' αὐτοῦ τὸ γόνιμον <δέχεσθαι>.

50. *Amat.* 769 B ἀλλ' ὥσπερ τοῦτο παιδομανία, οὕτως ἐκείνο γυναικομανία τὸ πάθος, οὐδέτερον δ' ἔρως ἐστίν.

51. *Amat.* 769 A ἀλλὰ γυναιξί γε γαμεταῖς ἀρχαὶ ταῦτα φιλίας, ὥσπερ ἱερῶν μεγάλων κοινωνήματα. καὶ τὸ τῆς ἡδονῆς μικρόν, ἡ δ' ἀπὸ ταύτης ἀναβλαστάνουσα καθ' ἡμέραν τιμὴ καὶ χάρις καὶ ἀγάπησις ἀλλήλων καὶ πίστις κτλ.

betecknar den vulgära uppfattningen att kvinnor inte kan uppnå *ἀρετή* som löjlig. Om ungdomlig skönhet är dygdens blomma, som det sägs, då är det ju absurt, säger han, att förneka, att även kvinnan med sin blomstring visar att hon kan utveckla dygd.⁵² Plutarchos frågar indignerat, vem som kan tåla att män skymfar Aphrodite och påstår, att vänskap inte kan uppstå, när hon ansluter sig till och samverkar med Eros.⁵³ Plutarchos inlevelsefyllda plädering till förmån för kvinnan i de avslutande kapitlen av *Amatorius* har formen av en veritabel eulogi. Han beskriver kvinnorna som *φιλότεκνοι* και *φίλανδροι* och kallar deras tillgivenhet en fruktbar grogrund som är tillgänglig för frön till vänskap.⁵⁴ Med en ordlek på verben *στέργειν*, *στέργεσθαι*, ”visa”, resp. ”få tillgivenhet”, och *στέγειν*, ”beskydda”, framhåller Plutarchos, att ett liv tillsammans under lång tid är ägnat att ge upphov till en ömsesidig välvillig inställning.⁵⁵

Plutarchos uttrycker mycket tydligt sin uppfattning om homoerotiska relationer. Han drar en skarp skiljelinje mellan å ena sidan tillfälliga kontakter (och det gäller även mellan kvinnor och män), och å andra sidan varaktiga, genuina parförhållanden. Om den första typen uttrycker han sig i oförblommerat klarspråk: det är liderlig betäckning, ett verk av hybris, inte Kypris,⁵⁶ och han framhåller de negativa konsekvenserna av pedofili: de unga pojkar kommer att för alltid hata dem som har utnyttjat dem.⁵⁷

Om de varaktiga, genuina homosexuella relationerna säger han, att de inte bör fördömas, och tillägger, att det förvisso finns ett mindre antal exempel på sådana, men att man kan räkna upp myriader exempel på lyckliga äktenskap byggda på trofast gemenskap och lojalitet.⁵⁸

52. *Amat.* 769 B ἄτοπον οὖν τὸ γυναιξίν ἀρετῆς φάναι μηδαμῆ μετεῖναι. 767 B καίτοι τήν γ' ὥραν “ἄνθος ἀρετῆς” εἶναι λέγουσι, μὴ φάναι δ' ἀνθεῖν τὸ θῆλυ μηδὲ ποιεῖν ἔμφασιν εὐφυΐας πρὸς ἀρετὴν ἄτοπόν ἐστι.

53. *Amat.* 768 E τίς ἂν ἀνάσχοιτο τῶν τήν Ἀφροδίτην λοιδορούντων, ὡς Ἐρωτι προσθεμένη και παρούσα κωλύει φιλίαν γενέσθαι;

54. *Amat.* 769 C.

55. *Amat.* 767 D.

56. *Amat.* 768 E τὴν μέντοι πρὸς ἄρρεν' ἄρρενος ὁμιλίαν, μᾶλλον δ' ἀκрасίαν και ἐπιπήδησιν, εἶποι τις ἂν ἐννοήσας “ὑβρις τὰδ' οὐχὶ Κύπρις ἐξεργάζεται”.

57. *Amat.* 768 EF ὅσοι δὲ μὴ κακοὶ πεφυκότες ἐξηπατήθησαν ἢ κατεβιάσθησαν ἐνδοῦναι και παρασχεῖν ἑαυτούς, οὐδένα μᾶλλον ἀνθρώπων ἢ τοὺς διαθέντας ὑφορώμενοι και μισοῦντες διατελοῦσι.

58. *Amat.* 770 C.

Plutarchos uttrycker således mycket klart sin övertygelse, i strid med Platons uppfattning, att äktenskapet är den gemenskap, där Eros i samverkan med den kvinnliga principen Aphrodite har den bästa möjligheten att utvecklas till genuin kärlek. Det var sannolikt flera faktorer som ledde fram till denna uppfattning hos Plutarchos:

1. De förhållanden som – till skillnad från homoerotiska förbindelser – kännetecknar ett lyckligt äktenskap: långvarig och stabil relation, ömsesidigt engagemang, gemensamt ansvar och ömsesidig respekt, och dessutom relativ jämbördighet beträffande ålder och status.

2. Den fördjupade *φιλία* som utvecklas tack vare dessa förhållanden och som enligt Platon är förutsättningen för *ἀρετή*.

3. Plutarchos egen erfarenhet av att leva i ett av allt att döma mycket lyckligt äktenskap.

Det är signifikativt att Plutarchos använder även verbet *στέργειν/στέργεσθαι* om Eros. Han antyder därmed att den form av vänskap som Eros bör leda fram till är den omsorgsfulla vänskapen mellan makar och andra familjemedlemmar, nämligen

Φιλοστοργία. Denna term betecknar den speciella form av vänskap, till stor del präglad av omsorg,⁵⁹ som råder mellan familjemedlemmar. Aristoteles talar utförligt om denna i *EN VIII 12*, men utan att antyda någon förbindelse med Eros, och till skillnad från Plutarchos använder han inte denna term om relationen mellan makar.⁶⁰

Den vanligaste användningen av *φιλοστοργία/φιλόστοργος* gäller den ömsesidiga relationen mellan föräldrar och barn. Hos Plutarchos finner vi många exempel på detta, inte minst i tröstebrevet till hustrun, *Consolatio ad uxorem*.⁶¹ Han betonar att denna känsla har sin grund i naturen och är gemensam för både människor och djur.⁶²

59. Jfr. *Amat.* 767 D *στέργεσθαι δὲ καὶ στέργειν ἐνὶ μοι δοκεῖ γράμματι τοῦ στέγειν παραλλάτου κτλ.*

60. *Coni. praec.* 144 E *τὸ σῶφρον αὐτῆς (τῆς γαμετῆς) καὶ ἴδιον τῷ ἀνδρὶ καὶ <τὸ> τεταγμένον καὶ φιλόστοργον.*

61. *Cons. ad ux.* 608 C *πρόσεστι δὲ καὶ δριμύτης ἰδία τις τῷ πρὸς τὰ τηλικαῦτα φιλοστόργω, 609 A, 609 E, Quaest. conv.* 634 E *εἰ φυσικὴ ἢ πρὸς τὰ <ἔγγονα> φιλοστοργία. De am. prol.* 496 A *εἰ μὴ τὸ φιλόστοργον ἢ φύσις καὶ κηδεμονικὸν ἐνειργάσατο ταῖς τεκούσαις, 496 D, 497 E.*

62. *De am. prol.* 494 D *καθόλου γὰρ ἢ πρὸς τὰ ἔγγονα φιλοστοργία καὶ τολμηρὰ τὰ δειλὰ ποιεῖ, καὶ φιλόπονα τὰ ῥάθυμα, 495 B τοῖς μὲν ἀλόγοις τὸ πρὸς τὰ ἔγγονα φιλόστοργον, De soll.an.* 970 E *ἀλλ' ἐμφαίνεται καὶ τῷ φιλοστόργω τὸ φιλότιμον αὐτῶν.*

Vänskap mellan bröder kallas vanligen *φιλαδελφία*, men *φιλοστοργία* förekommer också.⁶³

De fyra termerna, *φιλανθρωπία*, *φιλία*, *ἔρως* och *φιλοστοργία*, uttrycker positiva känslor av olika slag och olika grad av intensitet riktade mot andra människor. De har alla som grundläggande drag en känsla av gemenskap, som tar sig många olika former: kärlek, välvilja, humanitet, medlidande, deltagande i glädje eller sorg. Plutarchos understryker alltid i sina skrifter hur den emotionella och irrationella komponenten i själen är en essentiell del av människans natur. Den får inte missbrukas vare sig genom stoiskt förtryck eller epikureisk hämningslöshet. I en passage i *De virtute morali* nämner han och kommenterar alla våra fyra termer: de skall präglas av *ἐπιείκεια καὶ μετριότης*.⁶⁴ Plutarchos betonar, att föräldrarnas kärleksfulla engagemang, *φιλοστοργία*, för sina barn är det som lägger grunden för vårt sociala liv och vårt rättssystem. I sin stridsskrift mot epikuréerna, *Adversus Colotem*, ger han en definition på det goda livet: ”Att leva ett gott liv, det är att leva i delaktighet i samhället, i lojalitet med vänner, och på ett måttfullt och rättskaffens sätt.”⁶⁵ Plutarchos ansåg nog, att alla våra fyra slags positiva emotioner är nödvändiga för att uppnå detta mål.

63. *De frat. am.* 489 D τὸ αἰτεῖσθαι καὶ λαμβάνειν (συγγνώμην) ... εὐνοίαν ἐμφαίνει καὶ φιλοστοργίαν.

64. *De virt. mor.* 451 E φιλίας δὲ φιλοστοργίαν ἢ φιλανθρωπίας ἔλεον ἢ τὸ συγχαίρειν καὶ συναλαγεῖν εὐνοίας ἀληθινῆς οὐδὲ βουλόμενος ἂν τις ἀποσπάσειεν οὐδ' ἀπορρήξειεν. εἰ δ' οἱ τὸν ἔρωτα τῇ ἔρατωμανίᾳ συνεκβάλλοντες ἀμαρτάνουσιν, κτλ. 451 F τοιοῦτον ἐν ψυχῇ τὸ ἠθικὸν (ἀπεργάζεται) ἐγγενομένης ὑπὸ λόγου ταῖς παθητικαῖς δυνάμεσιν καὶ κινήσεσιν ἐπιεικείας καὶ μετριότητος.

65. *Adv. Col.* 1108 C τὸ δὲ εὖ ζῆν ἔστι κοινωνικῶς ζῆν καὶ φιλικῶς καὶ σωφρόνως καὶ δικαίως.